

MÚZEUMOK ÉS BARÁTAIK

DANKÓ IMRE

Manapság, amikor a múzeumok ismét bizonytalan helyzetbe kerültek, divatba jöttek-jönnek ismét a múzeumbaráti körök, a múzeumbarátok más, sok néven működő, laza szervezetei. A múzeumok valahogy megérik, hogy most jó, most megint jó, ha itt vannak a múzeumbarátok, a múzeumbaráti körök, egyesületek, még akkor is, ha konkrét, pénzben is kifejezhető segítséget nem is tudnak adni a múzeumoknak. Hát akkor mit? Nehezen mondom ki ezt az eléggé elkoptatott és bizony sokunk által talán figyelemre se méltatott kifejezést, hogy eszmei segítséget, támogatást adhatnak és adnak is a múzeumbarátok és szervezeteik a múzeumoknak. Talán legmegfelelőbbben úgy fejezhetnénk ki, hogy a múzeumbarátok közvélemény-formáló tevékenységére volt és van szükség.

Mellesleg a kezdetek kezdetén is ez volt a cél. A múzeumok a múzeumbarátoktól és különféle, nagyon is változatos szervezeteiktől elsősorban nem anyagi, pénzben is kifejezhető segítséget, támogatást kértek és reméltek, hanem inkább arra törekedtek, hogy az intézkedési helyzetben lévők közül múzeumbarátokká lettek keresztül jusson a múzeum támogatáshoz; anyagiakhoz is. Még csak a gyanú árnyékának se szabad felmerülnie annak, hogy a különböző múzeumi, múzeumbaráti szervezetek védnökeivé, díszelnökeivé, de legalább választmányi tagjaivá választott főispánoktól, alispánoktól, polgármesterektől, püspököktől, apátoktól, táborszernagyoktól, ezredesektől csak azt várhatták, remélhették a muzeológusok, hogy munkahelyeiken képviseljék a múzeumügy, a múzeum érdekeit és hivatalaikon keresztül támogassák, akár pénzzel is a múzeumot, a múzeumi munkát. A múltban is és a jelenben is biztosaknak kell lennünk abban, hogy a vezető tisztségeket betöltők között is van számos igazi, beállítottsága, műveltsége, érdeklődése és esetleg valamiféle gyűjtőmunkája révén szakmailag is értékes múzeumszerető, a múzeumokat segíteni-támogatni kész ember.

Társadalmunkban kevésbé fejlődtek ki azok az arisztokrata személyiségek, akik életük és jövedelmük jelentős, vagy éppen nagyobb részét műgyűjtésre fordították és gyűjteményüket az államra, vagy még inkább valamelyik múzeumra hagyva, nagymértékben segítették, nagyra fejlesztették volna a kedvezményezett múzeumot. Olyan arisztokratáról hirtelenjében – Széchenyi Ferencet kivéve – nem is tudok, aki gyűjteményével egy új, önálló múzeumot hozott volna létre. Főuraink, püspökeink, ha volt is valamiféle gyűjteményük, leginkább képgyűjtemény, réges-régen beolvasztották valamelyik neves szakmúzeum anyagába; gondoljunk csak az Eszterházy-képtárra, ami a Szépművészeti Múzeum anyagába olvadt bele, vagy Pyrker László egri érsek képgyűjteményére, amiből az Egri Képtár mellett az esztergomi Keresztény Múzeum is részesült.

Ha ilyen jellegű múzeumpártolásról beszélhetünk, akkor inkább a vagyonos polgárság közt kell kereskednünk, s nem mehetünk el annak megemlítése nélkül, hogy a debreceni Déri Múzeum esetében lehetünk a legjobb helyzetben egy ilyen, párját ritkító egyéni múzeumalapításnak, mind Déri Frigyes (1920), mind Déri György (1938) esetében.

Sokan azt gondolják, hogy a múzeumbarátok működésének klasszikus időszaka a múlt század dereka, második fele volt, amikor is a kiegyezés után múzeumi vonatkozásban gyorsan akarták behozni a két-három évtizedes lemaradást. A megyeszékhelyeken, a nagyobb városokban sorra tűntek föl azok a „múzeumbarátok”, akik elsősorban jó és tevékeny patrióták voltak, több-kevesebb jártassággal bírtak az efféle ügyekben, telítve voltak helytörténeti, honismereti igényekkel. Legtöbbjük tanár-tanító; pedagógus volt. Szép számmal képviseltették közöttük magukat a lelkészek, a művészek és az egyszerűbb közigazgatási állásokban dolgozók, például nagy számmal a jegyzők. Ezeknek az embereknek az volt a céljuk, hogy a kérdéses városban múzeumot hozzanak létre. Csak hát hamar rá kellett jönniük, hogy ez nem megy olyan könnyen. Ekkor kezdtek el keresni lakóhelyeiken, illetve annak környékén olyan tekintélyes, jómódú, vagy éppen fontos hivatalt viselő embereket, akik tekintélyüknél fogva alkalmasak lehetnek egy létesítendő múzeum számára támogatást, pártfogást, segítséget szerezni. Ezek a tiszteletreméltó férfiak közigazgatási szemléletű emberek lévén, először is arról gondoskodtak, hogy mielőbb megalakuljon és kezdjen működésbe egy megyei, vagy ritkábban városi és még ritkábban járási egyesület, alapszabállyal, tiszttal, évenkénti közgyűléssel és, ami talán a mi szempontunkból a legfontosabb, közkönyvtári és múzeumi tervekkel. Ezeknek a múlt század 60–90-es éveiben alakult egyesületeknek általában ilyen neveik voltak: Hunyad Megyei Régészeti, Mívelődéstörténeti Könyvtár- és Múzeum Egyesület (gyakran: Társulat). Átnézve ezeknek a könyvtári-múzeumi egyesületeknek a dokumentumait az lett előttem világossá, hogy az egész szervezkedést elindító egy vagy két ember a kialakult szervezetben könyvtáros, illetve múzeumőr lett. Sok esetben elárulva, hogy az egész egyesületet ők, vagy éppen csak ő, egy személyben mozgatta és hozta létre. Az egyesületek tiszteletreméltó tiszttársaiknak, vezetőségének az volt a feladata, hogy tekintélyt szerezzen az egyesületnek és rajta keresztül a könyvtár, illetve a múzeum eszméjének és a tekintélyhez, a tekintély fenntartásához teremtsék elő azokat a konkrét támogatásokat is, általában a megyéktől, városoktól, ami feltétlenül kellett a könyvtár, illetve a múzeum megalapításához, elemi felszereléssel való ellátásához és a szerény működés megindításához, folytatásához. De jók voltak ezek az egyesületek arra is, hogy pályázhassanak az akkor már megalakult Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősege, illetve a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa alkalmi, vagy rendszeres segélyéért. Az ilyen keretek közt működni kezdett múzeumok barátai elsősorban azok voltak, akik létrehozták ezeket az egyesületeket és az egyesületek keretein belül a múzeumokat. De nemcsak így és nemcsak közvélemény-formálással, hanem például műtárgy-ajándékozással is, gyűjtésekkel kimagasló műtárgy megvételére, ásatások szervezésével, kiállítások rendezésével és még sok minden mással. Ezeknek az egyesületeknek, társulatoknak az volt talán a legjelentősebb tevékenységük, hogy voltak, hogy pusztán létükkel előkészítették a talajt a múzeumok számára, s hogy sok esetben létre is hozták a múzeumokat.

Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy az első időkben a múzeumbarátok, a múlt század második felében és a századfordulón, akármilyen gazdasági-, társadalmi- vagy kulturális-művelődési viszonyok között éltek is, fő feladatuknak múzeumok létesítését tekintették és a már létrejött múzeumok megerősítését, fejlesztését sokszor konkrét munkával, műtárgy-ajándékozással, gazdasági segítségnyújtással és gyakran önkéntes – ma talán úgy mondanánk, hogy társadalmi – munkával. Azoknak az időknek a múzeumbarátja, amikor már létrejöttek és működtek az előzőekben említett Régészeti-, Mívelődéstörténet-, Könyvtár- és Múzeum Egyesületek, a múzeumbarátság közösségi formát öltött. Leggyakrabban egyrészt azzal és úgy, hogy az egyesület megvásárolt saját

pénzén egy kimagasló műtárgyat a múzeum számára, másrészt pedig azzal, hogy mindegyik egyesület igyekezett kiadni, minden évben rendszeresen megjelentetni egy évkönyvet. Ezeknek az évkönyveknek a szerkesztésében, írásában, nyomdai úton való előállításában és terjesztésében kollektíven vett részt az egyesület teljes tagsága. Ezeknek az évkönyveknek hármasság jelentősége volt és van ma is. Azzal, hogy a múzeumőr minden kötetben köteles volt megjelentetni egy részletes jelentést az elmúlt időszak múzeumi életéről, minden életmegnyilvánulásáról, az egyesületek olyan forrásegységeket készítettek és hagytak hátra örökül, amelyek alapján soha nem látott részletességgel, adatgazdagon meg lehetett írni a múzeum történetét. Az esetek többségében nemcsak a múzeum történetét, hanem a kérdéses helység kultúreletének majd teljes történetét is. Ezeknek az évkönyveknek az írása, szerkesztése és kiadása nagy hatású népszerűsítő, propaganda funkciót is töltött be. Sokszor olyan eredménnyel is, hogy az évkönyvek nyomán álltak sokan a múzeumbarátok sorába. Nem szabad elhallgatni azt sem, hogy az évkönyvek versengve szerepeltettek évkönyveik hasábjain egy-egy neves szakembert, tudóst, egyetemi tanárt, netán akadémikust. Kettős céllal és haszonnal: a múzeumi munkába belekóstolt, kutató és írógató múzeumbarátoknak a „nagy emberek” szerepeltetésével példát mutattak, mércét állítottak; másik oldalról a „nagy embert” közelebb hozták a helyi problémákhoz, felhívták a figyelmét helyben adott dolgokra, folyamatokra; olyanokra, amelyek ismerete segíthette, kiszélesíthette ismereteit, a „nagy embert” a helység és kultúrintézményei, köztük a múzeum barátjává tették. Harmadszorra azt kell elmondani ezekről az évkönyvekről, hogy írásukat, szerkesztésüket és kiadásukat múzeumaink legfontosabb hagyományai közt tisztelhetjük mind a mai napig. De még ennél a hagyománynál is jobban örülünk – mi múzeumbarátok – annak, ha a hagyomány eredeti formáját éljük meg napjainkban is; azaz, ha múzeumbaráti köreinknek vannak saját, önálló kiadványaik. Ezekre a múzeumbaráti köri kiadványokra minden olyan esetben is minden olyan helyen szükség van, ahol a múzeum nem tud kiadványokat készíteni, vagy a meglévő kiadványok, sorozatok továbbvitele nehézségekbe ütközik, veszélyes helyzetbe kerül.

A ma, azaz napjaink múzeumbarátja másféle. Először is nem mindig egy megadott természetes személy. Hanem képviselő; egy nagy múzeumbarát vállalat, cég, intézmény, szervezet múzeum-felelőse, szószólója: képviselője. Mellettük természetesen ott találjuk az egyéni, személyiségükben adott múzeumbarátokat is. Akik ma már kevésbé kötődtek például a közigazgatáshoz, mint régebben voltak; már csak azért is, mert napjaink a gyors közigazgatási változások ideje. De mielőtt a ma múzeumbarátaikról szólnánk, vessünk egy pillantást az intézménytörténetre is. A régi, úgy mondanám, hogy feudális természetű és erősen közigazgatási kötődésű múzeumbaráti szervezeteket és velük magukat a múzeumbarátokat is szétzilálta az első világháború, a világháborút követő forradalmak, majd hazánkban a trianoni békediktátum gazdasági, társadalmi és kulturális következményei. Múzeumainkat – amelyek megmaradtak – 1920 táján újra kellett szervezni. Ezekben az években ismét fontos szerepet kaptak a múzeumbarátok. Soraik között jelentős erőt képviseltek a menekültek, azaz az olyan múzeumbarátok, akik a történelmi Magyarország valamelyik városából jöttek, vagy menekültek, vagy sok esetben küldték, kiutasították őket. Ezek a „menekült” múzeumbarátok már még odahaza, eredeti lakhelyeiken szoros kapcsolatba kerültek a múzeummal, a múzeumüggyel, sok esetben számos helyen kezdeményezői voltak az ottani múzeumlétesítésnek, és oszlopos tagjai voltak az ottani megyei vagy városi Régészeti-, Mívelődéstörténeti Könyvtár- és Múzeum Egyesületnek. Minthogy a háború és a forradalmak alatt ezek az egyesületek szétzilálódtak, megszűntek, ezért a 20-as években, amikor a múzeumok különben is nehéz

életét még jobban megnehezítette a gazdasági világválság „begyűrűzése”, újjá kellett szervezni, illetve azokon a helyeken, ahol nem voltak, vagy olyan esetekben, amikor és ahol a húszas években a múzeum életében döntő változás történt, új egyesületeket kellett létrehozni. Ha a korábbi egyesületeket, a korábbi múzeumbarát mozgalmat feudális és közigazgatási kötődésű, arisztokratikus jellegűnek mondtuk, akkor ezekről az új, háború utáni szerveződésekről, esetleg annak ellenére is, hogy arisztokraták is részt vettek bennük, polgári jellegűeknek nevezhetnénk. Az eddig elmondottakra Miskolc esetében jó példa Leszih Andor, Megay Géza, Marjalaki Kis Lajos szerepe és múzeumbaráti tevékenysége; Debrecenben pedig a Déri testvérek munkája.

Az új egyesületek már kevésbé, vagy egyáltalán nem kötődtek a megyei vagy a városi közigazgatáshoz. Alapszabályokat készítettek és ezeket az alapszabályokat a belügyminiszterrel hagyatták jóvá. Ekkor kezdett általánossá válni a múzeumbarát elnevezés és valami érdekes módon elválni egymástól múzeumok és a múzeumbarátok valamilyen szervezetei. Ennek az elválásnak – ami persze sohasem valósulhatott meg, a dolgok természetes rendje szerint – szakmai, vagy szakmainak tűnő okai voltak. Az átélt történelmi viharok, a küzdelmekkel teli évek azt eredményezték, hogy a múzeumokban – bármily nehéz körülmények között is éltek egyébként – többek között a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége és a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa tevékenysége következtében is – emelkedett a szakmaiság szintje. Szervezett muzeológusképzés ugyan még nem volt, de a budapesti egyetem bizonyos tanszékeihez kötötten, mint amilyen a régészeti, a művészettörténeti, a néprajzi tanszékek voltak, kialakult valamiféle muzeológusképzés. A harmincas évekre az a helyzet állt elő, hogy múzeumba szinte kivétel nélkül csak olyan emberek dolgoztak, akik vagy elvégezték még a múlt század végén szervezett régészeti (Posta Béla, Kolozsvár), vagy éppen a harmincas években szervezett néprajzi (Kiskunhalas, Györffy István) tanfolyamokat, vagy pedig az egyetemen szereztek az említett tanszékeken képesítést. Ezek a „szakemberek”, főleg fiatal, egyetemi képzésben részesült múzeumi dolgozók, múzeumőrök kezdték lenézni a „szakképzetlen”, segítőkéssz, de tájékozatlan, dilettáns, de mindenbe beleszóló múzeumbarátokat, szervezeteiket. Nagyon érdekes, hogy ez a bizalmatlanság a későbbiek során, akkor is megmaradt, amikor a magyar múzeumügy ismét olyan helyzetbe került, hogy rászorult a múzeumbarátok, a múzeumbaráti szervezetek segítségére.

A második világháború és következményei, az akkori „rendszerátalakítás” igen jelentős mértékben átalakította a különben is nagy károkat szenvedett múzeumokat. A korábbi múzeumpártoló múzeumbaráti szervezeteket például feloszlatták, vagyonukat, ha volt, elkobozták, az elhagyott, gazdátlanul maradt múzeumokat pedig 1949-ben, éppen ötven éve állami intézményekké nyilvánítva központi kezelésbe vonták. A Múzeumok és Műemlékek Országos Központja (MMOK) szerepét, amely végül is egy, a korábbi szintnél jóval magasabb szinten újjászervezte, feltámasztotta a magyar múzeumokat, nem lehet eléggé dicsérő, elismerő hangon emlegetni. Még múzeumbaráti szempontból sem. Mert bár a MMOK működése előtt, még 1945-ben felszámoltak minden társadalmi, közművelődési egyesületet, köztük a múzeumbaráti köröknek vehető egyesületeket is, a MMOK pártfogásba véve mindazokat a múzeumbarátokat, akik az elmúlt időszakban akár mint részalkalmazottak, akár mint munkahely szempontjából a múzeumoktól független, de a múzeumok munkájába magukat bedolgozó emberek voltak ismertek, az újjászervezett, vagy egészen újonnan szervezett múzeumokba gyűjtötte és muzeológusként alkalmazta. Ezzel a nagyon is helyes intézkedésével azonban, hogy úgy mondjuk, le is fölözte a múzeumbaráti társaságot, hiszen legtevékenyebb embereitől fosztotta meg őket. Ilyen és ehhez hasonló intézkedések következtében az 50-es évek első felében erősen

vissza is esett a múzeumbaráti tevékenység, ha éppen nem szűnt meg. Mind a múzeumok, mind a múzeumbarátok munkáját ezekben az időkben nagyban nehezítette az is, hogy az internacionalista proletkultos kultúrpolitika legalábbis gyanús szemmel nézte a múzeumok tevékenységét és még gyanúsabban a nacionalistának, narodniknak, úri, idealista machinációknak tartva a múzeumbarátok munkáját. Mindaddig ez volt a helyzet, amíg meg nem győződtek arról, hogy a Szovjetunióban is vannak múzeumok, sőt, hogy a múzeumi munkát ott nagyra értékelik és nagy becsben tartják. Ez a felismerés egyúttal irányváltást is jelentett a magyar múzeumok-muzeológia történetében: kötelezően központi, majdhogynem egyedüli kutatási tárgykörként kívánták kezelni a legújabb kor történetét, ezen belül is a munkásmozgalom történetét és még itt is sűrítve, a munkásmozgalom és a pártélet helyi történetének, és minden más vonatkozásnak vizsgálatát. Sok helyen, minthogy a régi szerveződésű múzeumbaráti közösség nem volt képes átvállalni, színre léptek az új szerveződésű legújabb kor-munkásmozgalom-történeti körök, később egyszerűsítve: helytörténeti bizottságok.

Támadhatatlan, hogy ezek a bizottságok nagy munkát végeztek, számtalan adatot, életrajzot, mindenféle dokumentumot, emlékeztést és némi tárgyi anyagot is összegyűjtöttek, azzal a diszkriminációval, hogy csak a munkásmozgalommal kívántak foglalkozni, hogy csak egyfajta megközelítésben kívánták magyarázni az eseményeket. Ez a diszkriminatív egyoldalúság hamarosan ellehetlenítette ezeket a kutatásokat és az ilyen irányú muzeológiai, múzeumbaráti munkát. Többek között azzal is, hogy a hatvanas és a hetvenes évek fordulóján, reakcióként oly erővel támadtak fel a hagyományos patrióta múzeumbaráti elképzelések, mint még soha azelőtt. Az ekkoriban országosan szerveződő helytörténeti-honismereti mozgalomban méltó helyet igyekezett magának kivívni a muzeológia, a múzeumügy is. Ennek a mindmáig tartó kornak múzeumi-muzeológiai elképzeléseinek vonzatában terjedt el a falumúzeum-, tájház-, emlékház-, emlékkiállítás-szervezési mozgalom. Ezekkel az úgymond alulról jövő kezdeményezésekkel nem mindenben értettek egyet a múzeumok. Ez a tartózkodás nem tett jót a múzeumok és a múzeumbarátok kapcsolatának, de az esetek túlnyomó többségében a véleménykülönbségek, amelyek főleg szakmai jellegűek voltak, kiegyenlítődtek és ennek köszönhetően a magyar muzeológia-múzeumügy az 1965-től 1975-ig terjedő évtizedet, a kétségtelenül mindvégig jelenlévő ellentmondások dacára is, legeredményesebb korszakának tarthatja. Ez az évtized volt különben a múzeumok mellett működő új szervezésű múzeumbaráti körök legvirágzóbb korszaka is. Jellemző múzeumbaráti tevékenysége volt ezeknek az éveknek az úgynevezett jelentőhálózat kiépítése és működése. Nemcsak régészeti vonatkozásban volt ennek a jelentőhálózatnak nagy jelentősége, mint joggal gondolhatnánk, hanem a múzeumi munka minden területén. A jelentőhálózat működése tulajdonképpen minden műtárgyra kiterjedt és azok múzeumba kerülését segítette elő. Bizonyos példakon elindulva, az úgynevezett Múzeumi Hónapok, minden év októberében, a múzeumbaráti körök rendezésébe kerültek, természetesen a múzeumok, múzeumi szervezetek alapvető, meghatározó tevékenységére épülten.

Most, amikor új, ismét megváltozott körülmények között dolgoznak múzeumaink, és munkájukat ugyancsak új szervezeti formában működő múzeumbaráti közösségek segítik, mindenféle fenntartás nélkül, majdnem hogy büszkén kell visszaemlékeznünk ezekre az időkre. Azokra az időkre, azon idők múzeumbaráti közösségeire, munkájára, amelyekben minden időkben, minden ellenállás, sőt olykor tiltás ellenére is át tudták menteni a múzeumbarátok, a múzeumbaráti közösségek legalapvetőbb szellemiségét: az alkotó patriotizmust.